

AQLI ZAIF O‘QUVCHILARDA O‘QISHGA MOTIVATSIYANI OSHIRISH VA O‘ZLASHTIRISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI

<https://doi.org/10.70728/c.series.v08.i02.064>

Abdujabborova Mavjuda Baxtiyor qizi

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti

Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

mavjudaabdujabborova04@gmail.com

(ORCID 0009-0006-0403-7187)

tel: +998 99 092 55 50

Annotatsiya. Ushbu maqolada aqli zaif o‘quvchilarda o‘qishga bo‘lgan motivatsiyani oshirish hamda ta‘lim jarayonida o‘zlashtirish samaradorligini takomillashtirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik va psixologik texnologiyalar tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida individual yondashuv, differensial ta‘lim, sensor integratsiya, vizual vositalardan foydalanish, o‘yin texnologiyalari va rag‘batlantirish mexanizmlarining o‘quvchilarning bilish faolligi hamda ijobiy o‘quv motivatsiyasini shakllantirishdagi o‘rni ilmiy asosda yoritib berilgan. Tajriba-sinov ishlari natijalari asosida motivatsiyani kuchaytirishga yo‘naltirilgan kompleks metodik model ishlab chiqilgan bo‘lib, u aqli zaif o‘quvchilarning bilimlarni puxta egallashi, mustaqil faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirishi hamda ijtimoiy moslashuvini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: aqli zaif o‘quvchilar, o‘quv motivatsiyasi, ta‘lim texnologiyalari, o‘zlashtirish jarayoni, maxsus pedagogika, differensial yondashuv, individual ta‘lim, sensor integratsiya, didaktik o‘yinlar, rag‘batlantirish, inklyuziv ta‘lim, psixopedagogik qo‘llab-quvvatlash.

Аннотация. В данной статье анализируются современные педагогические и психологические технологии, направленные на повышение мотивации к обучению у умственно отсталых учащихся и повышение эффективности обучения в образовательном процессе. В ходе исследования научно освещена роль индивидуального подхода, дифференцированного образования, сенсорной интеграции, использования наглядных пособий, игровых технологий и механизмов поощрения в формировании познавательной активности и позитивной мотивации к обучению учащихся. На основе результатов экспериментальной работы разработана комплексная методическая модель, направленная

на усиление мотивации, которая служит для обеспечения глубокого усвоения знаний, развития навыков самостоятельной деятельности и социальной адаптации умственно отсталых учащихся.

Ключевые слова: умственно отсталый ученики, мотивация к обучению, образовательные технологии, учебный процесс, специальная педагогика, дифференцированный подход, индивидуальное образование, сенсорная интеграция, дидактические игры, поощрение, инклюзивное образование, психопедагогическая поддержка.

Abstract. This article analyzes modern pedagogical and psychological technologies aimed at increasing motivation for learning in mentally retarded students and improving the effectiveness of learning in the educational process. In the course of the research, the role of individual approach, differential education, sensory integration, the use of visual aids, game technologies and incentive mechanisms in the formation of cognitive activity and positive learning motivation of students was scientifically highlighted. Based on the results of experimental work, a complex methodological model aimed at strengthening motivation was developed, which serves to ensure the thorough acquisition of knowledge, the development of independent activity skills and social adaptation of mentally retarded students.

Keywords: mentally retarded pupils, learning motivation, educational technologies, learning process, special pedagogy, differential approach, individual education, sensory integration, didactic games, encouragement, inclusive education, psychopedagogical support.

KIRISH. Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan tub islohotlar, ta'lim sifatini oshirish hamda o'quvchilarning intellektual, psixologik va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan kompleks yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, aqli zaif o'quvchilarning ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli moslashuvi, ularda o'qishga nisbatan barqaror motivatsiyani shakllantirish va o'zlashtirish samaradorligini oshirish muammosi maxsus pedagogika va defektologiya fanining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida inklyuziv va maxsus ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati doirasida aqli zaif bolalarning sifatli ta'lim olishini ta'minlash, ularning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, jamiyatga moslashuvini kuchaytirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Mazkur yo'nalishda qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari va strategiyalar aqli zaif o'quvchilarning o'qish jarayonida psixopedagogik qo'llab-quvvatlash, individual yondashuvni kuchaytirish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishni taqozo etadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aqli zaif o'quvchilarda o'qishga bo'lgan motivatsiyaning pastligi, bilish jarayonlarining sust rivojlanganligi, irodaviy sifatlarning yetarli

shakllanmaganligi ularning o‘quv faoliyatida barqaror natijalarga erishishiga to‘sqinlik qiladi. Mazkur holat ta’lim jarayonini texnologik yondashuv asosida tashkil etish, didaktik o‘yinlar, sensor integratsiya, vizual qo‘llanmalar, differensial va individual yondashuv kabi innovatsion usullardan keng foydalanishni talab etadi.

Shu bilan birga, mavjud ilmiy-pedagogik adabiyotlarda aqli zaif o‘quvchilarda motivatsiyani oshirish masalalari muayyan darajada o‘rganilgan bo‘lsa-da, o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirishga xizmat qiluvchi kompleks pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish muammosi yetarlicha tizimli tadqiq etilmagan. Bu esa mazkur mavzuni ilmiy jihatdan dolzarb etib belgilaydi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – aqli zaif o‘quvchilarda o‘qishga bo‘lgan motivatsiyani oshirish va o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirishga yo‘naltirilgan samarali pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish hamda ularning amaliy samaradorligini tajriba-sinov asosida asoslab berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: aqli zaif o‘quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini tahlil qilish; motivatsiyani shakllantirish mexanizmlarini aniqlash; zamonaviy ta’lim texnologiyalarini tanlash va moslashtirish; tajriba-sinov ishlari orqali ularning samaradorligini baholash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Aqli zaif o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini tashkil etish, ularda o‘qishga bo‘lgan motivatsiyani shakllantirish va o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirish masalalari maxsus pedagogika, defektologiya va yosh psixologiyasi fanlarida muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlar aqli zaif bolalarning bilish jarayonlari, shaxsiy rivojlanish xususiyatlari hamda ta’limiy ehtiyojlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

Xorijiy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda (L.S.Vigotskiy[7], A.R.Luriya[10], S.Y.Rubinshteyn[14], J.Piaget[4], R.Feuerstein[6] va boshqalar) intellektual rivojlanish nuqsonlariga ega bolalarning bilish faoliyati, motivatsion soha va ta’lim jarayonidagi individual farqlar nazariy jihatdan asoslab berilgan. Xususan, L.S.Vigotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi aqli zaif o‘quvchilarning imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, ularning yashirin salohiyatini ro‘yobga chiqarishda pedagogik qo‘llab-quvvatlashning ahamiyatini belgilab berdi[7].

R.Feuersteining vositali ta’lim nazariyasi esa bilish jarayonlarini faollashtirishda mediatorlik yondashuvining samaradorligini isbotlaydi[6].

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda (M.Nurmatova, S.Mamatova[11], G.Jalilova[8], N.Xudoyberdiyeva, D.Abdurahmonova[1] va boshqalar) aqli zaif bolalarni o‘qitish metodikasi, maxsus ta’lim texnologiyalari, psixokorreksion ishlar hamda inklyuziv ta’lim sharoitida pedagogik qo‘llab-quvvatlash masalalari keng yoritilgan. Ularning ishlarida

differential va individual yondashuv asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayoni aqli zaif o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini oshirish hamda bilimlarni o‘zlashtirish sifatini yaxshilashga xizmat qilishi ta‘kidlanadi[1][8][11].

So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda sensor integratsiya, vizual texnologiyalar, didaktik o‘yinlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda interaktiv metodlarning aqli zaif o‘quvchilarning bilish faolligini oshirishdagi roli alohida e‘tirof etilmoqda. Mazkur yondashuvlar o‘quvchilarning diqqatini jamlash, xotirani mustahkamlash, emotsional-irodaviy sohani rivojlantirish hamda o‘qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, aqli zaif o‘quvchilarda o‘qishga motivatsiyani oshirish va o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirishga yo‘naltirilgan kompleks texnologik modelni ishlab chiqish, uning strukturaviy komponentlarini aniqlash va tajriba-sinov asosida samaradorligini asoslash masalalari yetarli darajada tizimli tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqotning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosi shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy, tizimli-faoliyatli hamda inklyuziv ta‘lim yondashuvlariga asoslanadi. Shuningdek, L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi, R.Feuersteining vositali ta‘lim konsepsiyasi, A.N.Leontyev va S.L.Rubinshteynning faoliyat nazariyalari ilmiy-metodik tayanch sifatida qabul qilindi. Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi[9][14]:

Nazariy metodlar - ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, umumlashtirish, taqqoslash, tizimlashtirish va modellashtirish;

Empirik metodlar - pedagogik kuzatish, suhbat, anketa, diagnostik testlar, o‘quv faoliyati mahsulotlarini tahlil qilish;

Pedagogik tajriba-sinov metodlari - aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlaridan iborat tajriba;

Matematik-statistik metodlar - olingan natijalarni qayta ishlash, taqqoslash va ishonchliligini aniqlash (foizli tahlil, o‘rtacha qiymatlar, dinamik ko‘rsatkichlar).

Tadqiqotda maxsus maktab va inklyuziv ta‘lim muassasalarida tahsil olayotgan aqli zaif boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ishtirok etdi. Tajriba-sinov jarayonida motivatsiyani oshirishga qaratilgan didaktik o‘yinlar, sensor integratsiya mashqlari, vizual ko‘rgazmali vositalar, rag‘batlantirish tizimi hamda individual rivojlantiruvchi mashg‘ulotlardan iborat kompleks pedagogik texnologiya joriy etildi. Olingan natijalar tahlili asosida taklif etilgan texnologiyalarning aqli zaif o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasi va bilimlarni o‘zlashtirish ko‘rsatkichlariga ijobiy ta‘siri aniqlanib, ularning amaliy samaradorligi ilmiy asosda isbotlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tajriba-sinov ishlari 2025–2026 o‘quv yillari davomida maxsus maktab va inklyuziv ta’lim muassasalarining boshlang‘ich sinflarida tashkil etildi. Tadqiqotda jami 84 nafar aqli zaif o‘quvchi ishtirok etdi. Ular teng nisbatda tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi.

Aniqlovchi bosqich natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning 61,9 foizida o‘qishga nisbatan past motivatsiya, 26,2 foizida o‘rtacha, 11,9 foizida esa nisbatan yuqori motivatsiya kuzatildi. O‘zlashtirish ko‘rsatkichlari tahlili esa o‘quvchilarning aksariyatida bilimlarni egallash darajasi past va noturg‘un ekanligini aniqladi.

Shakllantiruvchi bosqichda motivatsiyani oshirishga qaratilgan kompleks pedagogik texnologiya – didaktik o‘yinlar, sensor integratsiya mashqlari, vizual ko‘rgazmali vositalar, individual yondashuv hamda rag‘batlantirish mexanizmlaridan iborat metodik tizim joriy etildi. Ushbu texnologiya o‘quvchilarning bilish faolligini kuchaytirish, emotsional-irodaviy barqarorlikni ta’minlash hamda o‘quv jarayoniga ijobiy munosabatni shakllantirishga yo‘naltirildi.

Nazorat bosqichi natijalariga ko‘ra, tajriba guruhida yuqori motivatsiya ko‘rsatkichlari 11,9 foizdan 38,1 foizga oshdi, past motivatsiya darajasi esa 61,9 foizdan 23,8 foizga kamaydi. O‘zlashtirish darajasi esa o‘rtacha 27–32 foizga yaxshilandi. Nazorat guruhida esa mazkur ko‘rsatkichlarda sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmadi.

Matematik-statistik tahlil natijalari ($p < 0,05$) tajriba-sinov jarayonida qo‘llanilgan pedagogik texnologiyalarning samaradorligini ilmiy jihatdan tasdiqladi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy o‘qitish metodlari aqli zaif o‘quvchilarda o‘qishga bo‘lgan ichki motivatsiyani shakllantirish va barqaror o‘zlashtirishni ta’minlashda yetarli samaradorlikka ega emas. Taklif etilgan texnologik yondashuv esa o‘quvchilarning shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olish, individual rivojlanish trayektoriyasini yaratish hamda bilish jarayonlarini faollashtirishga xizmat qiladi.

Sensor integratsiya mashqlari va vizual qo‘llanmalar o‘quvchilarning idrok, diqqat va xotira jarayonlarini sezilarli darajada yaxshilab, bilimlarni puxta egallashga yordam berdi. Didaktik o‘yinlar esa emotsional muhitni ijobiylashtirib, o‘quv faoliyatiga qiziqishni oshirdi. Rag‘batlantirish mexanizmlari orqali ijobiy mustahkamlash tamoyili asosida o‘quvchilarda muvaffaqiyatga erishish motivi shakllandi.

Olingan natijalar L.S.Vigotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi, R.Feuersteinning vositali ta’lim konsepsiyasi hamda zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv tamoyillari bilan uyg‘un ekanligi aniqlandi[6][7]. Bu esa taklif etilgan texnologiyaning ilmiy asoslanganligini tasdiqlaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarildi: Aqli zaif o‘quvchilarda o‘qishga motivatsiyaning pastligi va o‘zlashtirish darajasining sustligi ta’lim jarayonida kompleks

pedagogik texnologiyalarni qo‘llash zaruratini yuzaga keltiradi. Motivatsiyani oshirishga yo‘naltirilgan didaktik o‘yinlar, sensor integratsiya mashqlari, vizual vositalar va individual yondashuvdan iborat kompleks metodik tizim o‘quvchilarning bilish faolligi va o‘quv samaradorligini sezilarli oshiradi. Tajriba-sinov natijalari taklif etilgan texnologiyaning yuqori samaradorligini va amaliyotga joriy etish mumkinligini ilmiy jihatdan tasdiqladi. Mazkur texnologiya aqli zaif o‘quvchilarning ta’limiy ehtiyojlariga mos bo‘lib, ularning ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdurahmonova D.R. Maxsus pedagogika asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 210 b.
2. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(12), 1-7. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3182
3. Akramova, X. (2020). Methods of developing general work skills in mentally retarded students through information programs. Архив Научных Публикаций JSPI, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/697
4. Akramova, X. (2020). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. Архив Научных Публикаций JSPI, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/897
5. Akramova, X. (2020). Aqli zaif o‘quvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi. Архив Научных Публикаций JSPI, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/916
6. Feuerstein R. Mediated Learning Experience. – Jerusalem: ICELP Press, 2015. – 410 p.
7. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. - Москва: Педагогика, 2019. - 320 с.
8. Jalilova G.M. Inklyuziv ta’lim nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022. – 180 b.
9. Леонтьев А.Н. Божество. Сознание. Личность. – Москва: Смысл, 2020. – 352 с.
10. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. – Москва: Академия, 2018. – 384 с.
11. Mamatova S.T. Aqli zaif bolalarni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya, 2020. – 196 b.
12. Mamedova K, Shoumarov “Aqli zaif bolalar psixologiyasi”. Toshkent 1994. 30-39 betlar

13. Nurmatova M.R. Maxsus ta’limda differensial yondashuv. – Toshkent: Fan, 2021. – 168 b.
14. Рубинштейн С.Л. Основы общественной психологии. - Санкт-Петербург: Петр, 2019. - 720 с.